

: 12.00.07 / Новик Валентина Петрівна ; Національний аграрний університет. - К., 2008. - 232 с.

3. Заяць І.Я. Правовий статус області в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право" / І.Я. Заяць ; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. - Х., 2000. - 19 с.

4. Заяць І.Я. Обласний поділ в Україні: етапи та тенденції розвитку / І. Я. Заяць // Право України. - 1999. - № 9. - С. 110-115.

5. Артеменко В. М. Особливості конституційно-правового регулювання адміністративно-територіального устрою регіонального рівня: досвід країн світу [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/?p=272>. - Назва з екрану.

6. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. - 2002. - № 2. - С. 3-26.

7. Горбик В.О. До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. - 1995. - № 2. - С. 17-27.

8. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / І.Ф. Кононов ; НАН України, Ін-т соціології. - К, 2005. - 31 с.

9. Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. - 2005. - № 4. - С. 114-145.

10. Мельник І. Національний склад населення та

мовна ситуація в Україні / І. Мельник // Державність. - 1992. - № 2. - С. 44-50.

11. Карлін М.І. Інноваційні підходи до проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні та в областях Західного Полісся / М. І. Карлін // Економіст. - 2011 - № 1. - С. 6-9.

12. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / П.І. Надолішній. - К. : Вид-во УАДУ, 1998. - 264 с.

13. Надолішній П. І., Пригарін О. В, Саханенко С.Є. Етнічна карта півдня України (соціокультурний та етнополітичний аспекти): Вип. 2. Херсонська область : інформ.-метод. посібник / За заг. ред. П.І. Надолішнього; Одеська філія УАДУ при Президентіві України. - Одеса : АстроПринт, 1998. - 48 с.

14. Політологічний словник : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антоноюка. - К. : МАУП, 2005. - 792 с.

15. Горло Н.В. Моделі регіоналізації у західних країнах і в Україні: порівняльний аналіз / Н.В. Горло // Грані. - 2009. - № 3 (65). - С. 147-151.

*Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових та
гуманітарних дисциплін
Національного університету "Одеська
юридична академія"
Надійшла до редакції: 21.03.2016*

УДК 1.000.165.67.8(081)

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

*Надибська О. Я.,
Афанасьєва К. М.*

В статті йдеться про те, що право приватної власності в ліберальній теорії є притаманним українській теорії з моменту усвідомлення необхідності опису та осмислення власне українського політичного шляху. Акцентується увага на тому, що ліберальні ідеї включають впевненість в священному праві власності, будуючи всю систему соціальних прав людини саме на недоторканості власності та свободи конкуренції.

Ключові слова: приватна власність, лібералізм, ліберальні цінності, економічний розвиток, матеріальне благополуччя, захист прав власності.

В статье говорится о том, что право частной собственности в либеральной теории присуще украинской теории с момента осознания необходимости описания и осмысления конкретно украинского политического пути. Акцентируется внимание на том, что либеральные идеи включают уверенность в священном праве собственности, строя всю систему социальных прав человека на неприкосновенности собственности и свободе конкуренции.

Ключевые слова: частная собственность, либерализм, либеральные ценности, экономическое развитие, материальное благополучие, защита прав собственности.

To the article states that one of the manifestations of the social nature of private property is the stratification
© О.Я. Надибська, К.М. Афанасьєва, 2016

of society into different segments depending on the degree of appropriation of different means of subsistence, and especially capital goods. To preserve the integrity and orderliness of society marked its social differentiation must be balanced integrating appropriate. One of the prerequisites for such integration is the social recognition of private property.

Analyzes that the right of private property in liberal theories are inherently Ukrainian theory since awareness of the need proper description and understanding of Ukrainian political way. The attention that the liberal ideas include belief in the sacred right of property, building a whole system of social rights is on the inviolability of property and freedom of competition.

Today the material factors of social priorities in Ukraine meets with socialist tendencies out ideological and existential space, a prerequisite for approval of the idea of human rights and freedoms, without which it is impossible to build a normal modern society. However, it noted that the overuse of material priorities shyblyuye understanding of the essence of human existence and, in fact, increases the entropy processes in society.

Keywords: private property, liberalism, liberal values, economic development, material well-being, protection of property rights.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство зазнало зміни соціального устрою внаслідок переформатування приватної власності. Одним із виявів соціальної природи приватної власності це розшарування суспільства на різні верстви залежно від міри привласнення різноманітних життєвих засобів, а передусім засобів виробництва. Задля збереження цілісності та впорядкованості суспільства зазначена його соціальна диференціація має врівноважуватися відповідною інтеграцією. Однією з передумов такої інтеграції є соціальне визнання приватної власності.

Актуальність статті обумовлена проблемною ситуацією, яку можна визначити як суперечність між, з одного боку, суспільною і науковою значущістю вивчення феномену приватної власності в сучасному українському суспільстві з огляду на ризики його дестабілізації внаслідок стрімкої приватизації, а з іншого боку, дефіцитом знання про природу та особливості соціального визнання приватної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приватна власність завжди була предметом ґрунтовних соціально-філософських тлумачень. Теоретики звертали увагу на наступні аспекти цього процесу, так Алвін Уорд Гоулднер досліджував багатства та капіталістичні системи, П'єр Бурдьє цікавився різними формами капіталу, Іммануїл Валерстайн досліджував капіталістичні світові системи та ренти, предметом дослідження Юрген Габермаса був "пізній капіталізм", а Ульріх Бека транснаціональний капітал.

Отже, завданням даної статті є дослідити в ліберальній теорії феномен приватної власності та його особливості в Україні. Загальновизнано, що головною ознакою власності є не конкретний її об'єкт, а відносини між людьми з приводу використання цього об'єкта і результатів використання. Власність, або відносини власності - дуже багатогранна і складна категорія, вивченням якої протягом багатьох років займається економічна, юридична, філософська та інші науки.

Виклад основного матеріалу. У міру історичного розвитку суспільного виробництва змінювався зміст приватної власності, яка зародилася на пізніх стадіях первісно-общинного ладу, де панувала общинна власність. Поява приватної власності стала однією з основних причин його перетворення на рабовласницький. Приватна власність у сфері суспільного виробництва з'явилася як відносини власності між людьми, засновані на абсолютному, захищеному законом праві окремої людини на володіння, користування і розпорядження засобами виробництва і результатами їх використання. Існувала вона у вигляді одноосібної приватної трудової, не експлуаторської власності, заснованої на праці власника чи власника та членів його родини, а також одноосібної приватної експлуаторської власності, заснованої на використанні чужої праці.

При рабовласницькому ладі рабовласникові належали не тільки засоби виробництва та результати їх використання, а і раби. Тому для приватної рабовласницької власності був характерний найвищий рівень експлуатації. Феодал вже мав обмежені права на кріпосного працівника. При капіталізмі ж найманий працівник є вільним. На приватній трудовій, не експлуаторській власності виробляли економічні блага для особистого споживання та обміну селяни, ремісники, скульптори тощо. У більш великих господарствах, які функціонували на основі приватної експлуаторської власності, існувало відчу-

ження праці від засобів виробництва та його результатів, пропорційне рівню експлуатації чужої праці.

Господарства, засновані на приватній експлуаторській власності, особливо при капіталізмі, забезпечували їх власникам великі прибутки, в тому числі і за рахунок розвитку кооперації та суспільного поділу праці, великої тривалості робочого дня. Вони швидше вдосконалювали свої засоби виробництва, технології, методи управління виробництвом, підвищували продуктивність праці і розвивалися. Але при цьому існував величезний розрив у доходах власників підприємств і їх працівників, не було елементарної соціальної захищеності працівників. Необхідно враховувати, що розвиток форм приватної власності сприяв прискоренню зміни економічних систем.

Розглянемо витоки формування приватної власності в Україні. Так вихід України зі складу Радянського Союзу актуалізував ліберальні настанови. Звільнення з-під тоталітарного диктату природним чином вивело вітчизняний духовний простір в універсум ліберальних цінностей, актуалізувавши впевненість багатьох особистостей та громадськості в необхідності орієнтації на матеріальний вектор розвитку.

Здавалося, якщо здобуття Україною державної незалежності вже стало dokonаним історичним фактом, слід звернутися до розбудови матеріального благополуччя, що в радянські роки відсувалося на другий план, що, в свою чергу, сприятиме розв'язанню питань національного будівництва. Слід окреслити в загальних концептуальних рисах ліберальний підхід щоб з'ясувати його особливості в Україні.

Класичний лібералізм інакше називають економічним, адже він вперше в історії людства вивів право власності на першорядний рівень людських цінностей та позначив безпосередній зв'язок між матеріальним благополуччям та прогресивним розвитком суспільства. Гаслом економічного лібералізму є індивідуальні права, власність та свобода контракту. Вільне приватне підприємство є ідеалом цієї форми лібералізму, адже саме в розвиткові вільного підприємництва ідеологи лібералізму вбачали необхідну передумову реалізації прав людини.

Право власності ще від епохи Відродження почало вважатися найважливішою характеристикою нормально-людського життя. Згадаймо "Державця" Ніколо Макіавеллі, де, зокрема, йдеться про те, що людина скоріш пробачить смерть рідного батька, ніж втрату власності. Найважливішою заборонаю для керманіча флорентійський мислитель вважає втручання в сферу власності своїх підлеглих. Годі й нагадувати, що Ніколо Макіавеллі не вагається у порадах керманічеві поступатись власним словом та гідністю, коли йдеться про користь держави.

Отже, згідно теорії великого іммораліста, можна порушувати слово, можна обманувати та ошукувати ближніх й навіть губити власну душу, але втручатися в сферу власності підлеглих є неприпустимим. І не тому, що це є непорядним (для Макіавеллі не існує святості чесноти та моральних імперативів у загальноприйнятному значенні), а тому, що це може призвести до державної катастрофи. Сталий розвиток держави можливий тільки за умови дотримання священного права власності.

В ліберальній теорії святість права власності викарбовується в принцип невтручання держави в економіку ("laissez-faire"), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі. Після багатовікового контролю над економічною сферою з боку держави ранньомодерна думка починає доводити не-

обхідність скасування державного регулювання ринку взагалі. Теоретики бачили перед очима досвід, скажімо, англійського протистояння між королівською владою та “ринком” в першій половині XVII ст., коли королівська політика монополій призвела до жорстокої економічної кризи.

Вони також враховували французький досвід XVIII ст., коли нездатність короля дати волю ринковим відносинам призвела не тільки до економічної кризи, але й до голоду, що для цієї доби вже було анахронізмом та суспільним жахом.

Згадаємо апологію англійського політичного устрою у творах Вольтера, якій доводить, що англійська політична свобода стає підґрунтям для економічного розквіту - отже з часів доби Просвітництва в західній думці існує чіткий зв'язок між політичною свободою, захистом права власності, економічним благополуччям та рухом на шляху прогресу.

Саме такі приклади дозволили теоретикам лібералізму висунути твердження про те, що ринок на кшталт природних систем має здатність до самоорганізації. Тому державі треба просто не заважати ринкові розвиватися самодостатньо не заважати, щоби досягти суспільного блага та справедливості. Звісно, ліберальна теорія не є монолітною. Певні теоретики готові були допустити державний контроль над монополіями. Інші, навпаки, вважали, що саме діяльність держави призводить до створення монополій, що шкодить суспільству в цілому.

Лібералізм будується на впевненості в найвищій цінності свободи індивіда. Тому ринкова вартість товарів та послуг має визначатися вільним вибором індивідів, тобто ринковими силами. Деякі ідеологи лібералізму стверджували навіть, що ринкові сили мають проникнути в області, в яких держава традиційно зберігала свою монополію, наприклад, в сфері безпеки чи судочинства. В наш час така позиція зберігається в так званому лібертаріанстві.

В післявоєнні часи лібералізм переживає своє друге народження, що призвело до появи так званого соціал-лібералізму, що стверджує, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно благополучне і освічене населення, яке володіє широкими громадянськими правами. Представники цієї течії, такі як Джон Кеннет Гелбрейт, Джон Роулз і Ральф Дарендорф, вважали, що для зростання рівня особистих свобод необхідно навчати освіченому користуванню ними, а шлях до самореалізації лежить через освоєння нових технологій.

У повоєнні роки значна частина теоретичних розробок в царині лібералізму була присвячена питанням вивчення суспільного вибору та ринкових механізмів для досягнення “ліберального суспільства”.

Одне з чільних місць у цій дискусії посідає теорема Ерроу. Теорема Ерроу (чи парадокс Ерроу) була сформульована в 1951 році американським економістом Кеннетом Ерроу. В ній обстоюється неможливість “колективного вибору”: не існує такої процедури упорядкування суспільних уподобань, яка визначена для будь-якої комбінації переваг, не залежить від індивідуальних переваг щодо сторонніх питань, вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всієї громаді і задовольняє принципом Парето (тобто, те, що оптимально для кожного індивіда, має бути і найбільш бажаним для всього суспільства) [2, с. 215].

Наслідком розгортання цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно з яким неможливо розробити універ-

сальну і справедливу демократичну процедуру, яка була б сумісна з необмеженою свободою особистого вибору. Такий висновок означає, що в чистому вигляді ні ринкова економіка, ні економіка добробуту не є достатніми для досягнення оптимального суспільства. Тим більше, що зовсім не ясно, що саме позначається терміном “оптимальне суспільство”, а всі спроби таке суспільство побудувати кінчалися поразкою або катастрофою (СРСР, Третій рейх).

Іншим виміром цього парадоксу є питання пріоритетності точного проходження процедур або рівності у правах для всіх учасників. Поняття власності, як вже було сказано, є головним поняттям теорії лібералізму. При цьому лібералізм, спираючись на невід'ємне право громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, Куба, та інші країни “переможного соціалізму”). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначеною державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міліція державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення.

В історії XX століття була низка яскравих прикладів того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень особистої свободи громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, Куба, та інші країни “переможного соціалізму”). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначеною державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міліція державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення.

Гостре розуміння неможливості продовжувати своє існування в умовах соціалізму, розчарування у суспільстві, побудованому на принциповій відсутності приватної власності неминуче підштовхувало українське суспільство до орієнтації на ліберальні цінності, до апології приватної власності, що нібито може вирішити й проблеми державного і національного будівництва.

Українська культура має серйозне коріння сприйняття матеріального фактору як значущої складової системи соціальних пріоритетів. Нагадаємо, що в XVI ст. Україна опинилася в зоні впливу протестантизму, й відтоді протестантська етика залишається значущою складовою духовного простору України. Положення відомої роботи Макса Вебера щодо зв'язку протестантської етики та духу капіталізму можна сміливо ілюструвати українським матеріалом. Протестантська етика передбачає особливу увагу до матеріального успіху, вбачаючи в ньому ознаку правильно обраного шляху, правильно зрозумілої волі Божої. Лютерівська концепція Покликання (Beruf) стає однією з основ розуміння людського земного життя в протестантизмі. Впевненість в недосяжності Бога спричинила переоцінку земного життя людини в протестантизмі, створила той спосіб розуміння людської долі, який передбачав дбайливе ставлення до праці. Перебування на землі починає розумітися як важлива складова існування світу в цілому, виконання Божої волі. Саме в труді, в звичайному повсякденному труді, може людина виконати покладену на неї місію, саме в такий спосіб, що передбачає турботу про інших та відмову від гордині, можна служити Творцю.

Вплив протестантизму на духовне життя України в цілому та на інші конфесії був величезним. Звісно, протестанти ніколи не склали більшість населення України, але вплив описаної трудової етики увійшов як рівнозначуща складова до українського духовного життя в цілому.

Відомо, що українське православ'я в XVI-XVII ст. серйозно відрізнялось від того варіанту, що складалося в Московському царстві. Певна орієнтованість на європейській вплив проявлялася також в сконцентрованості на проблемі земної праці. Трудова етика як необхідна складова поняття правильного служіння Богу входить також до духовного інструментарію греко-католицької церкви, що оформилася наприкінці XVI ст. в річищі тодішніх ціннісних тенденцій. Тобто, яку зі складових традиційної української свідомості ми не візьмемо, побачимо чітку спрямованість на апологію земного труда та необхідність здобуття матеріальних благ.

В цьому контексті слід зауважити, що саме особливі, власне українські тенденції духовного життя після входження України до складу Російської імперії, були уневажені. Тому, значною мірою саме ці, спрямовані на трудову етику та святість власності, парадигми розвитку української свідомості трактувалися імперією як неактуальні.

В наші часи спостерігається, швидше, протилежна тенденція - бажання перекласти відповідальність за своє матеріальне буття на якусь структуру (державу чи міжнародне співтовариство) переважає в сучасному українському суспільстві. Звернення до згаданих складових традиційної української системи пріоритетів в цьому дослідженні не є випадковим - здається, що повернення та актуалізація засад трудової етики в масштабах всієї сучасної української свідомості відіграло б позитивну роль в виході України з перманентного кризового стану, в якому вона перебуває багато років.

Лібералізм як пріоритетне явище громадського розвитку не з'явився в українській свідомості наприкінці існування радянської влади. Ще у XIX столітті з'явилися ліберальні ідеї в творах Михайла Драгоманова, Богдана Кістяківського. Михайло Драгоманов, який називав себе "космополітом", органічно включав досвід європейського ліберального бачення світу в оптику українського майбутнього.

До включення України до європейського культурного простору Михайло Драгоманов ставився активно. Так, на міжнародному літературному конгресі, що відбувся 1878 року в Парижі під головуванням Віктора Гюґо, він підніс протест проти Емського указу і розповсюджував брошуру "La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe". Він ознайомив з українською справою Луї Леже, засновника славістичних студій у Франції, який у Колеж де Франс 1906 р. читав курс про Шевченка й українську літературу, історика і етнографа Альфреда Рамбо, географа Жана-Жака-Елізе Реклю, соціалістичного діяча Бернара Мальона, який в "Histoire du socialisme" (1884 р.) писав і про українські справи [1, с.102].

Послідовником Михайла Драгоманова став Богдан Кістяківський, людина справжньої європейської освіти та світосприйняття. Будучи конституціоналістом, Богдан Кістяківський відстоював ідею народного суверенітету та правової держави.

В працях Богдана Кістяківського ми бачимо органічне поєднання відстоювання національних інтересів з європейським підходом у визначенні соціальної і

правової спрямованості держави. Навіть наблизившись до соціал-демократії в її марксистському вимірі, Богдан Кістяківський відстоював в першу чергу ідеал правової держави, наполягав на необхідності захисту в "соціалістичній" державі прав людини (серед яких, як відомо, одним з найголовніших є право на недоторканість власності).

Бачення прав людини Богданом Кістяківським відрізнялося увагою до соціальних прав, а саме до того, що теоретик називав "правами на гідне існування". Варто нагадати, що в соціал-демократичній традиції кінця XIX ст. не було прийнятним наголошувати на соціальних правах, йшлося в першу чергу про здобуття повноти прав політичних.

Таким чином, світогляд Богдана Кістяківського відрізнявся саме увагою до реалізації права людини на гідне життя, пов'язував сутність нормальної держави з можливістю задовольнити матеріальні потреби. Звісно, це не єдиний акцент в науковій спадщині цього масштабного філософа та правознавця, проте й нашим завданням не є всебічний розгляд парадигмального зрізу світу ідей Богдана Кістяківського.

Висновки. З вищесказаного випливає висновок, що право приватної власності в ліберальній теорії, є притаманним українській теорії з моменту усвідомлення необхідності опису та осмислення власне українського політичного шляху.

Ліберальні ідеї включають впевненість в священному праві власності, будуючи всю систему соціальних прав людини саме на недоторканості власності та свободи конкуренції.

Так, матеріальний чинник системи соціальних пріоритетів в Україні відповідає тенденції виходу з соціалістичного ідейно-буттєвого простору, створює передумови для утвердження ідеї прав та свобод людини, без яких неможливо будівництво нормального сучасного суспільства. Однак, необхідно зазначити, надмірне захоплення матеріальними пріоритетами схиблює уявлення про сутність людського існування та, власне, підсилює процеси ентропії в суспільстві.

Література

1. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: моногр. / [ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі]. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 389 с.

2. Хиршман А.О. Страсти и интересы: политические аргументы в пользу капитализма до его триумфа / пер. с англ. Д. Уэланера. — М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2012.

*Надубська О. Я.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
ОДУВС*

*Афанасьєва К. М.,
викладач кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 18.03.2016